

בעניין שלשה אנשים ויש להם כזית מצה מצומצם, האם צריך להתחלק ביניהם במצה, או שיטילו גורל ויאכל אחד מהם כזית

שאלה:

יש להסתפק באופן של שלשה אנשים שיש בידם כזית מצה אחד בלבד כשיעור מצומצם, ואם יאכל אחד מהם כולו ייצא ידי חובת אכילת מצה כדין, ואם יאכלו כולם, יגיע לכל אחד שליש כזית. האם יש מצווה או חובה באופן כזה שיחלקו את המצה ויגיע לכל אחד שליש כזית, שאף שאין כאן שיעור מצווה לכתחילה, מכל מקום יש בזה על כל פנים קיום חלק מצווה לכולם, ועדיף שכולם יקיימו המצווה במקצת, מאשר רק אחד יקיים כדין, והשאר בלא כלום.

או שמא נאמר, היות שאין אדם יוצא ידי חובת מצה אלא בשיעור כזית, לפיכך אין לחלק המצה כלל, אלא יטילו גורל מי יזכה במצווה, והזוכה יאכל כזית שלם כדת, והשאר לא יאכלו כלום והם יהיו פטורים כדין אונס רחמנא פטריה. (=השאלה היא באופן שהשניים יקנו חלקם באותו כזית לאחד הזוכה, ויהיה רק שלו)

יסוד השאלה הוא, לפי שמצאנו כיוצא בזה באיסורי אכילה ששיעורם כזית, כגון חלב ונבלה ומאכלים טמאים ודם וכיוצא בהם, שאם אכל שיעור כזית מהם במזיד הרי הוא לוקה על האיסור שעבר, אבל פחות מזית שאינו שיעור אכילה אינו לוקה. ואף על פי כן מצינו מחלוקת בגמרא (יומא עד.) לגבי 'חצי שיעור' היינו חצי כזית, באם הוא גם אסור. לפי רבי יוחנן חצי שיעור אסור מן התורה, וריש לקיש סובר שחצי שיעור מותר מן התורה. רבי יוחנן אמר אסור מן התורה, כיוון דחזי לאצטרופי איסורא קא אכיל, ריש לקיש אמר מותר מן התורה, אכילה אמר רחמנא וליכא, ע"כ הגמרא.

הרי לנו, שאף כי החיוב על אכילת איסור אינו אלא באוכל כזית, ופחות מכאן לאו שם אכילה עליו, מכל מקום האיסור ישנו גם בפחות משיעור כזית, היינו משום שבמציאות 'איסורא קא אכיל' כלשון הגמרא. אם כן יש לומר שהוא הדין במצווה, למרות שעיקר אכילת מצווה היא בשיעור כזית, ופחות מזה לא יצא ידי עיקר החיוב שהוא כשיעור אכילה, מכל מקום יש כאן על כל פנים פעולת מצווה, היפך האיסור שיש בפחות מכזית כאמור. מאידך, שמא יש לחלק בין הנושאים, כפי שיבואר להלן.

שאלה נוספת, באם נניח שאכן יש מצווה כלשהי באכילת מצה פחותה מזית, האם אמנם עדיף ששני אנשים יקיימו המצווה באופן שאינו מן המובחר, יותר מאשר אדם אחד שמקיים את המצווה באופן המובחר, ועד כמה יש לכל אדם להקריב מחלקו במצווה למען קיום המצווה של זולתו.

עד כאן תורף השאלה. ונתחיל 'ראשון ראשון' בס"ד.

תשובה:

כתב הרמב"ם¹:

"מצוות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר 'פָּרָאשָׁן בְּאַרְבַּעַה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְבַּ תֹּאכְלוּ מִצֶּת'². בכל מקום ובכל זמן. ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח, אלא זו מצווה בפני עצמה ומצוותה כל הלילה.. ומשאכל כזית יצא ידי חובתו". [=עכ"ל הר"מ]

מקור דברי הר"מ מן גמרות מפורשות במסכת פסחים, כפי שצוין באופן כללי בפירוש 'כסף משנה', ואחת מהן היא גמרא ערוכה בפרק כל שעה³ דגרסינן התם: "בצקות של נוכרים, אדם ממלא כריסו מהן, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה". (=פירש רש"י: 'בצקות של נוכרים' שמכיר בהן שלא החמיצו שאין שם לא קרני חגבים וכו'; ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה, דבהא לא נפיק ידי חובת מצה, משום דלא עביד ליה שימור לשם מצה, ע"כ). הרי, שחובה לאכול שיעור כזית מצה בליל ט"ו. והביאור בזה פשוט, לפי שהתורה הוציאה מצווה זו בלשון אכילה כמאמר 'בערב תאכלו מצות', והלוא כידוע ש'אין אכילה אלא בכזית'⁴, שעל פחות מכזית אין שם 'אכילה' עליו, ולא קיים מצוות אכילת מצה.

ואף על פי כן, התעוררה שאלה בקרב האחרונים, באם יש לאדם אפשרות לאכול רק חצי כזית מצה, האם מחויב הוא לאכול זאת על כל פנים, מכיוון שמכל מקום יש כאן כמין 'קיום מצווה' אפילו באופן דחוק, שכן סוף כל סוף מצה היא אלא שחסר משיעור כזית, והחיסרון הינו בשיעור ולא בעצם המצה.

הראשון שעלה ונסתפק בשאלה זו, הינו הגאון בעל "שבות יעקב" שחי לפני כשלוש מאות שנה והיה רב במיץ. בשו"ת אורח חיים חלק שני⁵, נשאל בזה הגאון על מי שיש לו רק פחות משיעור כזית מצה, אי מחויב לאכול אותו בליל פסח, או שמא מכיוון שהוא פחות משיעור לאו מצווה היא כלל.

ראיה מנשבע שלא לאכול מצה

על כך משיב הגאון בפשיטות "נראה לי שאין כאן חיוב כלל, כי אכילה 'כזית' משמע!" הגאון מביא ראיה מן המבואר בשלחן ערוך בסימן תפ"ה, במי שנשבע שלא יאכל מצה, הן קודם הפסח והן במהלך החג ולאחריו, ההלכה היא שאסור לו לאכול מצה בפסח. ואף דקיימא לן ששבועה כנגד קיום המצווה אינה חלה, ששבועה אינה חלה על מה שכבר מושבע ועומד בהר סיני, מכל מקום כאן שאסר על עצמו כזית מצה גם לפני הפסח, חלה השבועה על הכול, היות ויש

¹ פרק ו מהלכות חמץ ומצה, הלכה א.

² שמות יב, יח.

³ פסחים מ, א.

⁴ ברכות מט, ב.

⁵ בסוף סימן יח.

כאן 'איסור כולל' שהשבועה חלה הן על המצווה והן על מה שאינו מצווה, שאנו אומרים מתוך שהיא חלה על הזמן שלפני פסח, ששם אינו מושבע ועמד כנגדה, היא חלה גם על פסח, ע"כ ההלכה. ואם היה מצווה גם בחצי שיעור, למה לא יאכל כלל? יאכל חצי שיעור, שעל זה לא חלה השבועה שלא אוכל מצה, כי אכילה בכזית משמע! אלא בהכרח שאינה מצווה.

אלו דברי בעל 'שבות יעקב'.

והנה, על ראייה זו התווכחו עמו כמה וכמה. הטענה העיקרית של הדוחים את הראיה, שאין זה מדויק לומר שבשבועה חצי כזית יהיה מותר, שכן ידוע שדבר זה במחלוקת שנוי בין הראשונים. שדעת הרמב"ן וכן הר"ן בחידושי אמנם היא כן, שבנשבע שלא אוכל, על פחות מכזית אין איסור מחמת שבועה, והטעם לפי שאין זה דומה לכל איסורים שבתורה דקיימא לן בהם כרבי יוחנן שחצי שיעור אסור מן התורה (אלא שאין לוקים עליו ואין חייבים קרבן שעל זה גזירת הכתוב שרק בשיעור חייבים על כך). אכן בשבועה אין זה איסור תורה ששייך לומר על זאת חצי שיעור אסור מהתורה, אלא זהו איסור הבא מעצמו, היינו מכוח השבועה שהאדם נשבע, ובזה שפיר אנו אומרים מכיוון שבא מעצמו ותלוי בשבועתו, איסור קביל עליו האדם רק על כזית שנכלל בלשון 'אכילה', ולא על חצי זית.

אכן דעת הרמב"ם הרי לאסור אפילו בחצי זית, וז"ל: "מי שנשבע שלא יאכל היום כלום, ואכל פחות מכזית פטור, שאין אכילה פחותה מכזית. 'זהרי הוא כאוכל חצי שיעור מנבלות וטריפות וכיוצא בהן', עכ"ל הר"מ. על זה מוסיף רדב"ז וז"ל "דאף על גב דפטור ממלקות וקרבן, איסור תורה איכא, דקיימא לן כרבי יוחנן דאמר חצי שיעור אסור מן התורה, משום דחזי לאצטרופי" ע"כ. וכן כתב 'כסף משנה' ע"ש. וכן דייק הר"ן על הרי"ף בשיטת הרמב"ם, וחזר לסבור כמוהו, והוא מוסיף שם בלשונו 'אף שבחידושיין לא כתבתי כן' ע"ש. וכן פסק להדיא מרן בשולחן ערוך בהלכות שבועות סימן רלח ס"א וז"ל: "נשבע שלא אוכל סתם, אסור בכל שהוא, אבל אינו חייב אלא על כזית", ע"כ. ופי' ש"ך וט"ז, שאיסורו אף כלשהו, משום שחצי שיעור אסור מן התורה, ע"ש.

נמצא אפוא, שעיקר ראייתו של 'שבות יעקב' מן נשבע שלא יאכל מצה נופלת, שכן אפילו אם נאמר שיש מצווה גם בחצי שיעור, אבל אין בזה עצה לנשבע שלא יאכל מצה, שאף כי אין חיוב רק על כזית, מכל מקום איסור יש גם על כלשהו! קושיה זו הקשה בספר 'מחזיק ברכה לחיד"א, בשם חכם מופלא אחד (=הוא הגאון בעל מחנה ראובן שהזכירו במפורש בספרו חיים שאל סי' ג', שאומר כל זה, ע"ש בפנים). וכן הביא להקשות בחקרי לב הל' פסח סימן צ', עיין שם באורך.

⁶ בפרק ד' מהלכות שבועות, הלכה א.

ראיה ממצוות אכילת קדשים

כיוצא בזה כתב בספר 'בני חיי' להג"ר חיים אלגאזי⁷ בהל' פסח סימן תעה, במי שאין לו אלא זית 'נראה דהוה כאכילת קדשים, דליכא מצוה כלל אלא בזית שלם, וכמו שכתב הריטב"א בפ"ד דיומא גבי לחם הפנים⁸ ע"ש. ואע"ג שלעניין איסור איכא מאן דסבר חצי שיעור אסור מן התורה, כדאיתא ביומא – לעניין מצוה ליכא חצי שיעור'. אך מסיים 'ועדיין אינו ברור'.

והנה מה שהביא שם מדברי הריטב"א ביומא, הדברים מבוארים בריטב"א⁹ על מה שכתוב בגמרא בחלוקת לחם הפנים שהצנועים היו מושכים ידיהם, כתב וז"ל "וכל כהן שמגיעו כפול, צנועים מושכים ידיהם. פירש ר"י ז"ל וכן נראה מפ' רש"י ז"ל, דדווקא כהן שמגיעו כפול, אבל במגיעו כזית, שיש בה מצוות אכילה, לא היו מושכים ידיהם. אבל 'כפול' לא הייתה בו מצוות אכילה, כיוון שאין שם שביעה", עכ"ל ריטב"א. הרי שפחות מכזית אין מצווה באכילת קדשים.

אלא שראיה זו גם כן יש דוחים אותה, שבקדשים אין אכילתם דין על הכהן, אלא זהו דין שהקדשים צריכים להיאכל, וזה מתקיים גם בשאר הכוהנים, לכן הצנועים שבלאו הכי אין מגיע להם כדי שביעה והמצווה מתקיימת באחרים, היו הם מושכים ידיהם. ועיין בשו"ת חתם סופר¹⁰ מה שכתב בעניין זה. וראה בהגהות מהר"ץ חיות ליומא לט. שגם כן ביקש להוכיח לגבי חקירתנו מן הגמרא ורש"י של הצנועים המושכים ידיהם, אמנם אחר כך הביא בשם הגאון מהר"ם סופר אבד"ק פ"ב [הוא מרן בעל ח"ס] שהשיב אליו לדחות הראיה כנ"ל. [ויש להשוות הדברים שהביא הוא בשמו, עם האמור בתשובתו הרמה].

וראו עוד אריכות דברים בנידון זה בשו"ת חקרי לב הנזכר, מה שדן בזה. וראו גם בספר מחזיק ברכה לחיד"א, שדוחה גם כן הראיה מקדשים באופן אחר, שהוא מוכיח דאף שמצווה שלימה באכילת קדשים איכא רק באכילת כזית, אבל 'קצת' מצווה איכא אף בפחות מזית, עיין שם שמביא כן בשם 'שיטה לא נודע למי' על מסכת קידושין, ומתוספות ישנים ביומא שם. וכן הביא לדחות למה שהבאנו לעיל בשם הגאון חת"ס, שמחלק בין אכילת קדשים למצוות אכילת מצה, שאכילת קדשים אינה מוטלת על כל כהן בפרטות, ומתקיימת גם בכוהנים אחרים, הלכך הכהן שמושך ידו לא ביטל המצווה דרמיא עליה. מה שאין כן אכילת מצה, שהיא דבר שבחובה המוטלת על קרקפתא דגברא,

⁷ אורטיקייא תע"ב.

⁸ יובא בהמשך.

⁹ בחידושי דף לט.

¹⁰ אורח חיים, סימן קמט.

ומוטלת על כל אדם בפרטות, בזה שפיר יש לצדד שבאין ברירה אחרת גם בחצי שיעור ישנה מצווה. וראה גם בשדי חמד מה שהביא בזה באורך. ואכמ"ל.

סתם אכילה הינה כזית, אלא אם יש ריבוי מפורש במקרא על פחות

כדעת שבות יעקב הנ"ל שאין שייך מצווה בחצי שיעור, כן העלה הג"ר אליהו בהג"ר משה ישראל זללה"ה בספרו "ביסא אליהו"¹¹ שאין חיוב לאכול פחות מכזית שאין מצווה בחצי שיעור, והביא ראייתו ממה שכתב הרשב"א בתשובה¹².

וז"ל:

"שאלת עוד, מאיזה טעם חצי שיעור איסורו מן התורה ואין בו מלקות, שכיוון שאסור כבר הוזהרנו על אכילתו.

תשובה, אין לוקים עליו, משום דעיקר קרא 'אכילה' כתיב ביה 'לא תאכלו כל נבלה'¹³ 'כל חלב וכל דם לא תאכלו'¹⁴, ואין אכילה פחות מכזית. ומכל מקום מכיוון דכתיב 'כל' ולא כתיב סתם 'נבלה לא תאכלו' או 'חלב ודם לא תאכלו', אשמועין קרא דאפילו ליכא שיעור אכילה, לא תאכלו. ואחר שריבה ['כל'] מיעט [לא 'תאכלו'], ומאי רבי-רבי לאסור, ומאי מיעט-מלקות. ויש לנו כזה בטעמו ולא ממשו'. עכ"ל הרשב"א.

וכותב על זה הגאון 'ביסא אליהו' וז"ל:

"צא ולמד מדברי הרשב"א ז"ל הללו, דליתיה להאי דינא במצוות עשה, שהרי לא מצינו בהם תיבת 'כל' לרבות 'חצי שיעור', כגון במצה דלא כתיב 'כל' מצות תאכלו, עכ"ל הגהה 'לאחד קדוש מדבר'. (=א"ה, לא ידעתי פשרו)

ראיה ממי שנשבע על ככר לחם שיאכלנו ונשרף חצי

והוכיח עוד¹⁵ שאין מצווה בחצי כזית, ממה שכתבו הרא"ש והר"ן ושאר פוסקים, באחד שנשבע על ככר לחם שיאכלנה, צריך לאכול כולה, כי על דעת כולה נשבע. ואם נשרף מקצתה, אינו צריך לאכול המותר, שלא יצא בו ידי חובת שבועתו (=ופטור משום אונס). וכן נפסק בשולחן ערוך הלכות שבועות, בסימן רל"ח סעיף ט"ו. ואם איתא שבחצי שיעור גם כן שייך מצווה, עדיין יש לו לאכול הנותר ממנה. ובעל כורחך, שאין מצווה מתקיימת כלל בחצי שיעור.

¹¹ נדפס בליוורנו תקע"א.

¹² חלק א, סימן תלט.

¹³

¹⁴

¹⁵ בסימן תפו.

וועיין בט"ז שם, שכתב וז"ל "ומזה נ"ל ללמוד במי שנשבע לחברו לפרוע לו מנה ביום פלוני, ואירע אונס ולא היה לו כל המנה לא כסף ולא שווה כסף באותו יום שהגביל לו, שפטור מן השבועה כיוון שלא יכול לקיים כמו שנשבע", עב"ל]

(=א"ה, לכאורה אפשר לחלק, שדווקא בשבועה שיאכלנה חייב לגמור את כולה, משום שעל אכילת הכיכר כולו הוא נשבע ולא על אכילת כל כזית וכזית ממנה, מה שאין כן בנידון שלנו שאין החיוב על הגברא לאכול החפצא של המצה, אלא בסתם 'לאכול מצה', והא גופא אנו שואלים אם בפחות מכזית יש המצווה)

וכן כתב הגאון מהרי"ט אלגאזי בספרו תוספת דרבנן, ערך חצי שיעור, עיין שם באריכות שמסיק שבמצוות עשה אין שייך חצי שיעור כלל, ומביא ממשמעות לשונו של המשנה למלך בפ"ד מהלכות חמץ ומצה ע"ש, שכך היא גם שיטתו.

אכן ראה בספר מחזיק ברכה לרבנו חיד"א¹⁶ שהאריך בעניין, ולאחר שהביא את דברי בעל שבות יעקב, ותשובת חכם אחד, והרב בני חיי הנזכר דסבירא לכולהו שאין חצי שיעור במצווה, והביא מקצת ראיותיהם, כתב לדחות הראיות, ואחר שמפלפל לכאן ולכאן ומקשה על בעל 'שבות יעקב' שנעלם ממנו לכאורה שנשבע שלא אוכל תלוי במחלוקת קמאי אם מותר לו פחות משיעור, ואנן הרי פסקינן דאסור אפילו כלשהו, וטורח ליישב דעתו.

ראיה מחצי שיעור שאסור מהתורה

אלא שלבסוף מסיק הגאון החיד"א וכותב כדלהלן:

"ולי ההדיוט הך סברה דיש קצת מצווה, כי היכי דקיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה – היא סברה אלימתא, כי 'מידה טובה מרובה ממידת פורענות'. ואם ענוש ייענש באכילת חצי שיעור איסור [משמיא], הדברים קל וחומר שהקב"ה קובע לו שכר באוכל חצי שיעור מאכילת מצה, כשאיין בידו לקיים המצווה בשלימות. [=ע"כ]

וא"ה, לענ"ד יש לחלק ולומר, אף כי בוודאי הקב"ה קובע לו שכר, אין זה גרע ממי שחישב לעשות מצווה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב וכו', ולא גרע הכא שמקיים דבר כלשהו בפועל כמסת ידו שמעשיו מוכיחים על מחשבתו וכוונתו, אבל לא שייחשב על ידי זה כאלו קיים המצווה בפועל ממש. גם אפשר שלכל היותר נחשב זאת כמצווה קיומית, היינו שאם עשה כן עשה נחת רוח, וקובע לו שכר פעולה טובה, אבל עדיין אין מכאן ראיה לחייבו בזה האופן].

ראוי שיקיים המצווה במה שאפשר אף שאינו מן המובחר

עוד מוסיף 'מחזיק ברכה' בטענה אחרת:

¹⁶ בחלק אורח חיים, סימן תעה, אות ד.

"עוד אני אומר דאיבעי ליה לאכול חצי זית מצה, מידי דהוה למאי דקיימא לן בסוף סימן תרמ"ט, דכל הפסולים לד' מינים, בשעת הדחק שאין בנמצא כשר נוטלים ואין מברכים, וכתב מג"א דדעת מור"ם דאפילו שאינם מינם יכול ליטול, וכן נראה מדברי הרב אליה רבה ע"ש. והוא הדין הכא, דאפילו תימא דאין בחצי זית מצווה כלל, ראוי והגון שיאכלנו לזכר מיהא. כל שכן דאנן בעניותין מסתברא לן דאיכא קצת מצווה וכדאמרן. [=ע"כ, וראה עוד בתשובתו בספר חיים שאל סי' ג]

וראה עוד בספר 'שדי חמד' מערכת חמץ ומצה סימן יד, לאחר כל האריכות בזה שהביא שיטות השונות, כותב בזה הלשון:

"אחר זמן השגתי ספר חדש 'דברי מרדכי' לגאון מופלא מרבני אשכנז, וראיתי בסימן נ' שהאריך מאוד בעניינים אלו, הפליא עצה הגדיל תושייה, לא הניח פינה וזווית, והביא דברי הראשונים והאחרונים המדברים בעניין זה, צלל במים אדירים [וכו']".

"זהעלה הלכה ברורה, דהגם דמרש"י ותוספות ותוספות ישנים דף ט"ל מוכח דסברי גבי לחם הפנים דליכא מצווה בבציר משיעורא, מכל מקום במצה ומרור וכיוצא, כל משהו ומשהו נחשב לו מקצת מצוות ה' ברה.

ועל כן, מי שאי אפשר לו לאכול כזית שלם, חייב לאכול כל מה שיש ביכולתו, והנה שכתו אתו, כי כן נותנת שורת זאת חוקת התורה'.

[ומביא עוד בעל שדי חמד, שבהמשך הדברים נסתפק לו לבעל המחבר הנ"ל באם אוכל פחות משיעור בלית ברירה, כגון במי שאין לו שיעור שלם כאמור, או במי שאסור לו או שאינו יכול לאכול כשיעור, האם מותר לו לברך, ע"ש שכתב דאף שנוסח הברכה הוא 'על אכילת' ואכילה היא בכזית, לית לן בה. ומסיק, שאם יש שם אצלו מי שאוכל כזית, יש לו לכוון לצאת בברכת חברו, ואם לאו לא יברך על פחות מכזית וכו'. ע"ש.

ועל זה מסיק בעל שד"ח וזה לשונו:

"ודבר זה קיימתי בעצמי מסברא דנפשאי מזה שלש שנים, אשר אין ביכולתי לאכול כזית מרור בשום אופן, ואני מצווה לחתני הי"ו שיכוון להוציאני ידי חובתי בברכתו ואוכל כזית, ואני אוכל מעט בקושי, וכן דעת מרן חיד"א במחזיק ברכה סימן תע"ה, למי שאין לו כזית שלם שיאכל חצי שיעור בלא ברכה ע"ש"

[=ע"כ לענייננו. וראה מה שהוסיף אחר כך להביא 'אחר זמן רב ראיתי' וגו', שחוזר על השיטות שאומרים אין מצווה כלל בחצי שיעור ע"ש. ואכמ"ל].

ודע, שהגה"ק מצאנו בתשובות דברי חיים (ח"א אורח חיים סימן כה) נקט ליה בפשיטות שאין מצווה בחצי שיעור. שכתב בסוף תשובתו וזה לשונו:

"דגם באיסורים אלמלא דגלי קרא בכתוב 'כל חלב' וכמבואר בגמרא יומא עד.]. הוי מותר, וגם אחר שאמר 'כל חלב' לא היינו מוקמינן לאיסור חצי שיעור לולא הסברה של 'חזי לאיצטרופי', כמבואר בתוספות שם.

"והנה באיסור שפיר אסור לאכול חצי שיעור, משום האי טעמא דחזי לאיצטרופי, והיינו מדחזינן דחייבתו התורה אם אוכל שלא בבת אחת, אם כן שמע מינה דגם חצי זית הקדום הוי באיסור, דאי לא למה מחייב על חצי זית השני, הא חצי שיעור היא. אלא וודאי דאסר הכתוב לאכול אף חצי שיעור, ורק מלקות אינו חייב רק אם אוכל איסור שיעור כזית בבת אחת. ואם כן, שפיר לעניין איסורים אף חצי שיעור אסור, דאם יאכל אחר כך שיעור שלם יהיה גם עליו שם איסור.

"מה שאין כן במצווה, נהי דמצווה לאכול אף בפחות, היינו אם באמת משלימו למצווה. אבל אם באמת לא גמר המצווה, מאי עשה, לאו כלום הוא! בשלמא באיסור אף בלא השלים, מכל מקום עשה איסור, דהא אסור דבר זה, אבל במצווה, אם עשה ולא גמר לאו כלום הוא.

ומסיים הגאון בעל תשובות דברי חיים:

"וברור הדבר כן ופשוט הוא ואין צריך לראיה, וכו'. ולכן הדבר ברור, דאין חיוב לאכול פחות מכזית, הן מצה והן מרור".

[="ע"כ לשונו זללה"ה]

לסיכום הדברים ודיון מצד סברה

לסיומא דהא מילתא, אמרתי לכתוב קצת בנידון זה אשר עלה בדעתי בס"ד מידי דברי בו בראיות ושקלא וטריא שבעניין, ויהי לרצון אמרי פי וגו'.

הנה במה שהבאנו לעיל ראיית בעל 'שבות יעקב' בנידון מן פסק השולחן ערוך בסימן תפ"ה במי שנשבע בכולל שלא לאכול מצה שאסור באכילת מצה בליל פסח, ועל זה כתב בעל שבות יעקב דאם יש מצווה בחצי שיעור למה אין עצה לפניו שיאכל חצי כזית מצה, שעל זה אין חלות השבועה שהיא חלה רק על כזית. ע"כ דברי השבות יעקב.

על זה הבאנו הקושיה מן האחרונים על דבריו ז"ל, שאין הדבר מוסכם כן שבשבועה אין חל האיסור בחצי שיעור, כי יש בזה מחלוקת הראשונים ז"ל, דעת הרמב"ן ור"ן בחידושיו להתיר, דלא שייך כאן חצי שיעור באיסור שבא מצד האדם, שהוא אסר על עצמו רק אכילה שהיא בכזית, אכן דעת הר"מ לאסור אפילו בחצי שיעור, כמו נבלות וטריפות שאין לוקה אלא בשיעור כזית

אבל יש איסור מהתורה אף בחצי שיעור, וכן דעת הר"ן בהלכות וחזר בו ממה שכתב בחידושו. וכן פסק בשולחן ערוך בהלכות שבועות סימן רל"ח, שהנשבע שלא לאכול אסור גם בחצי שיעור. ויוצא מזה, שאין ראיית שבות יעקב ראייה לפי הנפסק בשולחן ערוך, ע"כ היו דברינו בזה.

ואני אומר, שמצד אחד באם נפסוק כדעת מרן המחבר שיש איסור חצי שיעור בשבועה, אם כן אזלא לה ראיית בעל שבות יעקב, וכמו שנתבאר. אבל גם אם נאמר כדעת הרמב"ן שמותר בשבועה, היינו משום דסבירא לן שאין זה נקרא 'אכילה' לפי שהוא אסור רק 'אכילה' ואין אכילה פחות מכזית, אם כן ממה נפשך גם במצווה כן הוא, שהרי 'אכילה' קאמר רחמנא 'בערב תאכלו מצות' וליכא.

מאידך, באם חצי שיעור אסור בשבועה כמו שפסק מרן המחבר בהלכות שבועות, היינו מחמת הסברה של 'חזיא לאיצטרופי' ששייכת גם בשבועה וכנ"ל, אף שאין זה איסור הבא ממקום אחר רק בא מעצמו, ולפי זה מסתבר שגם במצווה יהיה כן ולמה נגרע. באופן שממה נפשך אין כאן ראייה לא לכאן ולא לכאן, אלא תליא בסברה כאמור.

ומעתה נחזי אנן להיכן הסברה והדעת נוטה, כפי הדברים האמורים בזה.

ונאמר, שלכאורה אין דומה חצי שיעור במצווה, אל חצי שיעור באיסורים. שכן באיסורא כמו איסורי חלב ודם שנזכרים בגמרא לגבי איסור חצי שיעור ('כל חלב וכל דם לא תאכלו') בכל אלה האיסור מן הסתם 'איסור חפצא' ולא 'איסור גברא'. משום כך, לא שייך שיהיה היתר של 'חצי שיעור', מכיוון שסוף כל סוף החפצא הינו דבר איסור, ומה שייך לומר שעד כשיעור זהו חפצא של איסור, ופחות מכאן אינו חפצא של איסור? וגם 'טמטום הלב' שיש במאכלות האסורות כנודע (מגזירת 'ונטמתם' במ - ונטמטם במ) פשוט מסברה ששייך גם בפחות משיעור. אלא בהכרח שהתורה אסרה אף מקצתו, ורק העונש קיימא לן שאינו אלא בשיעור כזית, כמו שאמרו בגמרא 'שיעורי עונשין הלכה למשה מסיני'. וזהו יסוד סברת האיסור של 'חזיא לאיצטרופי', דוק ותשכח שכן הוא.

מה שאין כן בדברים שאדם מושבע ועומד מהר סיני לקיים אותם, כמו מצוות אכילת מצה וכל הדומה, זהו מצווה שמוטל על קרקפתא דברנש, היינו על גברא, ולכן באכילת קורבנות או באכילת מצה, שפיר יש לנו לומר שלא שייך לקיים בחצי שיעור גרידא, שכל זמן שלא קיים כרצון הבורא ממש לאו כלום הוא. שהרי וכי מצה מצד עצמותה קדושה יש בה? הלוא אין זה אפילו כתשמישי מצווה, שאינם נורקים לפי שעל כל פנים קדושה יש בהם (=אף שגם בהם החיוב על גברא כמו הנחת תפילין ומזוזה וכדומה, אבל על כל פנים יש בהם איזו קדושה) - מה שאין כן מצה אין שום קדושה, אלא מצווה יש לאכול ממנה כשיעור כזית. הלכך מסתברא דפחות מכזית לאו כלום הוא, ולא שייך בהם כלל עניין כמו 'חצי שיעור' שאינו אלא דין על חפצא.

ואולי זו הראיה מנשבע שלא יאכל מצה, שחלה השבועה אף על פחות מכשיעור למאן דסבר הכי, והרי שבועה לכולי עלמא הינה איסור גברא (שלא כמו קונמות ונדריים שאדם אוסר החפצא על עצמו, שאומר קונם חפץ זה עליי, אבל בשבועה אין החפץ אסור רק הוא אוסר עצמו בשימוש החפצא). הרי לפנינו למאן דאסר בשבועה שאנו אומרים סברת 'חזי לאיצטרופי' אפילו באופן שבועה שאינה אלא על הגברא, ומכאן ראייה ששייך לומר סברת חזי לאיצטרופי אף על דברים כמו מצווה, שהם גם כן דין על הגברא, ומטעם חצי שיעור כנ"ל.

אכן ה'שבות יעקב' סבירא ליה להיפך, דחצי שיעור במצווה לא שייכא, לפי שהוא נוקט שעל חצי שיעור לא חל איסור, אם כן למה לא יוכל לאכול על כל פנים חצי שיעור מצה? אלא בעל כורחך שאין מצווה כלל בחצי שיעור.

ולדברינו הא בהא תלוי, ואם כן אין צריך לראיה כאמור. כי הא גופא שהשבועה לא חלה על חצי שיעור מהאי טעמא הינו, שלכן לא חלה השבועה לאסור מכיוון שכזית קיבל על עצמו לאיסור ולא פחות מזה, וכיוון שאין זה איסור חפצא ששייך לומר שאסור משום עצם החפצא אלא איסור גברא, לכן חצי שיעור מותר בה כאמור לעיל. ואם כן דון מינה ומינה דחצי שיעור במצווה לא שייך בו עניין מצווה, מאותו הטעם שאמרנו, ואין שייך על זה ראייה ואין צריך לה, כי מצד הסוברים שבשבועה חצי שיעור מותר, לשיטה זו אין שייך ח"ש מצווה, שאם אין איסור בשבועה זהו מטעם שאין מתחשבים בסברת חזיא לאיצטרופי, כי העיקר הזה שייך רק באיסור שיש ילפותא לאסור. וסברת 'חזיא לאיצטרופי' אינה עומדת לעצמה, אלא גילוי מילתא היא על המקרא.

מאידך גיסא, הסוברים שחצי שיעור אסור גם בשבועה, זהו בהכרח על שום שהם נוקטים שסברת 'חזיא לאיצטרופי' קובעת בכל מקום, שאין זו סברה רק באיסורים כשיש לנו ריבוי על זה, אלא זהו בעצם טעם האיסור, ודלא כדברי תוספות ביומא שנקטו שעיקר הטעם לאיסורא הוא מחמת גוף הילפותא. ואם כן, מסתברא מילתא שגם במצווה יהיה שייך לומר כן, ודוק.

באופן אחר יש לומר, שעניין זה תלוי בחקירה הנודעת, האם סברת 'חזי לאיצטרופי' זהו טעם האיסור, או שאין זה אלא בגדר גילוי דעת שיש כאן איסור אף בחצי שיעור, אבל אין זה הטעם עצמו, אלא בגדר סימן בעלמא. היינו, שאם לא יהא חצי שיעור אסור מן התורה, כיצד בהצטרפות שיעור שלם נוצר ובא לעולם איסור (כהסברת הד"ח לעיל). בעל כורחנו שאף חצי שיעור אסור מהתורה, אלא שגזירת כתוב היא שאין חיוב מלקות רק בשיעור שלם.

ונפקא מינה בזה, שאם הטעם הינו משום סברת חזי לאיצטרופי, אם כן אף באיסורים במקום שלא שייכת סברה זו, כגון באופן שחקר בו בעל 'נודע ביהודה' בספרו צ"ח במי שאכל חצי זית חמץ בשביעי של פסח בשיעור קטן שלפני צאת הכוכבים, ששם לא חזי לאיצטרופי לשיעור שלם, שהרי מיד בצאת החג הרי זה

כבר היתר ולא יספיק להשלים לאיסור, אם כן בזה שפיר יהא מותר חצי שיעור. מה שאין כן אם נאמר שאין זה סיבת האיסור אלא 'סימן' על האיסור, היינו כמו שנתבאר שאין זה אלא מראה על עצם האיסור שהינו אסור גם בחצי שיעור, אם כן אין האיסור גם באופן דלא חזי לאיצטרופי, הלכך אף אם אין לו יותר מכך, כגון במי שאין לו יותר מחצי שיעור, גם כן אסור חצי שיעור מהתורה.

לכן אם נאמר שחז"ל א זהו 'סיבה', אם כן גם במצווה שייכא לומר כן, מאותה הסיבה עצמה. מה שאין כן באם זה רק 'סימן' ועל מצווה לא שייכא סימן זה כמובן, מכיוון ששיעורי מצווה כן הם, שהגברא אוכל ומשלים לשיעור, בכך מקיים רצון הבורא. אבל אין הוכחה מזה שגם בפחות משיעור שייך קיום המצווה, ומסברה חיצונית היה נראה בפשיטות, שכל שלא עשה כשיעור לא עשה כלום.

ודו"ק בזה, כי אי אפשר להאריך עוד כעת.